

МОТИВАЦІЙНО-ЦІННІСНИЙ КОМПОНЕНТ ПРОФЕСІЙНОГО ВИБОРУ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ НА ЕТАПІ ОПТАЦІЇ

Розглядаються особливості особистісного розвитку в юнацькому віці, які детермінують змістові характеристики професійного самовизначення. Акцентується увага на тому, що базові потреби особистості утворюють спонукальний компонент професійного вибору. Мотиваційно-ціннісний аспект вибору професії у майбутніх психологів визначається їх професійно-ціннісними орієнтаціями, особистісними конструктами і настановами, а також уявленням про «Іншого» як цінність у практиці надання психологічної допомоги.

Ключові слова: професійний вибір, мотиви професійного вибору, мотиваційно-ціннісний компонент, спрямування на професію, мотиваційний конструкт.

Постановка проблеми. Особливістю сучасного суспільства є його орієнтованість на модернізацію різних сфер життєдіяльності особистості, що неодмінно пов'язано з удосконаленням професійної підготовки фахівців. У цьому контексті нового бачення та підходів до вирішення потребують проблеми професійного вибору молоді.

Дослідженість питань профорієнтації та професійного вибору не викликає сумнівів. Однак сучасні умови розвитку школярів, зміни у соціальному просторі їх існування, виникнення нових пріоритетів вимагає розгляду деяких аспектів професійного вибору, особливо у сфері підготовки фахівців з надання психологічної допомоги різним категоріям населення.

Психологічні аспекти формування професійної спрямованості стали предметом багатьох психологічних, соціологічних і педагогічних досліджень. Підвищений інтерес до цієї проблеми викликають не тільки теоретичні, але й практичні потреби. Це пов'язано з тим, що в сучасних умовах зміст мотивації професійної діяльності почав відображатися на продуктивності професійної діяльності. Людина прагне до такої праці, яка б не тільки була оцінена матері-

ально і морально, але й одночасно забезпечувала отримання задоволення від самого процесу професійної діяльності. Отже, мотиваційно-ціннісний аспект професійного вибору є важливим компонентом спонукання особистості до діяльності. Дослідження його структурних елементів, їх взаємозв'язків виявляється особливо актуальним у контексті професійного вибору студентів – майбутніх психологів.

Удосконалення і корекція смислового підґрунтя професійного вибору відкриває широкі перспективи для зростання професійного рівня майбутніх психологів. Тому закономірно, що мотиваційно-ціннісний компонент професійного вибору стає предметом наукового інтересу.

Стан дослідження. Основні напрацювання у контексті нашого дослідження пов'язані з вивченням психологічних механізмів цілепокладання та мотиваційно-смислової регуляції поведінки у контексті загальнопсихологічної теорії діяльності (Б.С. Братусь, В.К. Вілюнас [6], Д.О. Леонтьєв, Ю.М. Швалб та ін.).

Важливим є також розуміння сутності професійного вибору. Зокрема, варто спиратись на положення про те, що професійний вибір – це одна із сторін формування особистості у юнацькому віці (П.А. Шавірі), важливий етап особистісного розвитку, творчий акт «визначення у суспільстві та через суспільство» (Д.Й. Фельдштейн). Вітчизняні дослідники достатньо уваги приділяють питанням професійного становлення студентів-психологів (І.П. Андрійчук, О.Ф. Бондаренко), особистісної готовності до вибору професії психолога (Н.О. Мосол [9]) та професіогенезу психологів-практиків (В.Г. Панок, Н.І. Пов'якель, Т.М. Титаренко [11], Н.В. Чепелева [13]).

Враховуючи змістові характеристики професійної діяльності та підвищені вимоги до професійної компетентності психолога (Н. Чепелева [13]), можна припустити, що мотиваційно-ціннісні орієнтації майбутніх фахівців цієї сфери є важливою особистісною складовою професійної компетентності і можуть бути розглянуті з позиції смислової організації професійної діяльності та підготовки до неї (що важливо у контексті нашого дослідження).

Мета статті полягає у розкритті передумов формування спрямованості на професію в юнацькому віці та змісту мотива-

ційно-ціннісного компонента професійного вибору у майбутніх психологів.

Сучасний етап розвитку психологічної науки пов'язаний із розкриттям суб'єктності як важливої характеристики особистості та її впливу на різні сфери життєдіяльності. Будучи інтегральною цілісністю, особистість здатна свідомо впливати на навколишню дійсність, змінювати її з власною метою, а також змінювати саму себе [4]. Цей факт вказує на те, що в процесі онтогенезу поступово виникають усвідомлені форми саморегуляції поведінки та діяльності особистості. Ще Л.І. Божович вказувала на здатність людини до суб'єктної детермінації своєї поведінки і розвитку. Зрозуміло, що вона (здатність) поступово розвивається в процесі особистісного становлення. Ранній юнацький вік характеризується достатнім рівнем особистісної здатності до самодетермінації, що вказує на якісну трансформацію системи психічної регуляції активності юнаків, зміни зовнішньої та внутрішньої детермінації їх особистісного розвитку.

Сучасний підхід у розробці теорії самодетермінації пов'язаний з аналізом базових потреб особистості, зокрема, в автономії, компетентності та зв'язку з іншими людьми. Усі вони можуть визначати спонукальний комплекс професійного вибору у майбутніх психологів. Потреба в автономії реалізується через можливість здійснювати вільний вибір, відчувати себе творцем власного життя. Компетентнісний аспект дає змогу розуміти й адекватно до проблемної ситуації добирати способи і прийоми психологічної допомоги (наприклад, «допоможи собі сам» або усвідомлення можливості допомогти іншому, спрямувати його на розв'язання проблем тощо). Крім того, діяльність психолога належить до соціономічного типу професій, в яких реалізується потреба у комунікативній активності, контактах з іншими, але її зміст визначається професійними функціями.

У межах системно-діяльнісного підходу суб'єктність як прояв особистісної активності виражається у процесі діяльності. Саме цей аспект є важливим стосовно такого новоутворення ранньої юності, як психологічна готовність до життєвого та професійного самовизначення.

Готовність до самовизначення передбачає сформованість у юнаків стійких, свідомо вироблених уявлень про своє місце у суспільстві, серед інших людей, моральні принципи і переконання, розуміння відповідальності і свободи, уміння аналізувати власний життєвий досвід, спостерігати за соціальними явищами дійсності і давати їм оцінку. Усе вищеперелічене передбачає виникнення психологічних утворень і механізмів, які забезпечують активне, творче, свідоме життя.

У психологічній готовності до самовизначення І.В. Дубровіна наголошує на провідній ролі самосвідомості, яка набуває якісно нового рівня, що відображається в: а) усвідомленні якостей та їх оцінці; б) уявленні про реальне і бажане «Я»; в) рівні домагань у різних галузях життєдіяльності; г) оцінці себе та інших; ґ) інтроспекції та особистісної рефлексії.

Суттєвим моментом внутрішньої позиції юнака стає новий характер потреб: із безпосередніх вони перетворюються в опосередковані, що мають свідомий і довільний характер. Виникнення опосередкованих потреб – такий етап у розвитку мотиваційної сфери, що робить можливим свідоме управління школярем власними потребами і прагненнями, оволодіння своїм внутрішнім світом, становлення життєвих планів і перспектив, що означає достатньо високий рівень особистісного розвитку, за якого «активність у формуванні власної мотивації має характер вибору серед різних варіантів задоволення і розвитку потреб» [6, с. 39]. У зв'язку з цим варто звернутися до поглядів Г.С. Костюка про вирішальну роль системи мотивів, які спонукають особистість до тих або інших дій [8], та висновків М.Й. Боришевського щодо включеності мотивів саморегулювання поведінки у широкий соціальний контекст [5].

Для внутрішньої позиції юнаків характерно особливе ставлення до майбутнього, сприймання й оцінка теперішнього з точки зору майбутнього. Найближчі перспективи постають, насамперед, як потреба професійного вибору. Загалом «вибір» науковцями розглядається як важливий специфічний складник людського життя і діяльності (Г.О. Балл), який потребує підтримки і допомоги особливо у складних ситуаціях. Аналізуючи особливості здійснення вибору, Г. Балл виокремлює його функціональний аспект, а саме: індивід, який характеризується зовнішньоповедінковими проявами,

що відображають його внутрішній світ, здійснює вибір, який знаходить вияв назовні, водночас він детермінований і активною системою внутрішнього вибору [3]. По суті внутрішній вибір між альтернативними варіантами моделі зовнішнього вибору сформований самою особистістю.

Професійний вибір визначається взаємопов'язаними, але якісно відмінними чинниками: зовнішніми, соціальними і внутрішніми, глибинними, які включають в себе мотиваційно-ціннісні характеристики особистості і відіграють визначальну роль щодо перших.

Сформованість мотиваційно-ціннісної сфери, наявність розвинутих інтересів, настанов, ціннісних орієнтацій, цілей, достатній рівень розвитку самосвідомості є основними особистісними передумовами вибору професії.

Значущість особистісного контексту професійного вибору пов'язана з необхідністю актуалізації особистісного потенціалу на основі розуміння тих ціннісно-сміслових аспектів розвитку, які характеризують систему «Я». Як зазначає А. Адлер [1], люди живуть у світі, ними ж створеному, і мотивовані насамперед особистими переконаннями й уявленнями про теперішні, минулі та майбутні події, що і є регулятором їх поведінки.

На думку Д.Ю. Грищенко, в процесі вибору професії в структурі особистості утворюється певний мотиваційний конструкт, до якого входять як усвідомлювані мотиваційні чинники, так і неусвідомлювані, які дають змогу пояснити причини здійсненого вибору.

Загалом же самовизначення розглядається як динамічний процес, а також механізм становлення особистості (прийняття рішення, вибір), з одного боку, та статичний стан суб'єкта (вибір відбувся), пов'язаний зі встановленням меж власного «Я», виробленням цінностей, смислів, позиції, які характеризують ставлення людини до навколишнього світу і самої себе, з іншого [10].

У процесі професійного самовизначення тісно переплітаються як прагнення до самореалізації та самоствердження за допомогою соціально цінних, прийнятних у суспільстві мотивів, так і тенденції до самоактуалізації на основі потреби зрозуміти власне «Я», власну істинну сутність та внутрішні мотиви, які не передбачають повну ідентифікацію зі своєю професійною роллю.

Практика роботи показує, що професійний вибір часто здійснюється на основі привабливості для особистості зовнішніх показників конкретної сфери професійної діяльності (наприклад, престижність, матеріальний достаток, тривала відпустка тощо) без вникання у сутнісні характеристики професійних дій (стресовість; психічне, фізичне, емоційне напруження; наявність задатків і здібностей або відповідних якостей). Це призводить до виникнення вже в процесі професійної підготовки так званої «кризи професійного вибору студентів» (О.І. Філіпович [12]). Адже «ідеальний образ професії» юнаки замінюють на «ідеальний образ життя» (Л.М. Мітіна). За відсутності ціннісних уявлень про саму професію вони орієнтуються на досягнення бажаного способу життя за допомогою тієї професії, яка його забезпечує.

Однак, як вказує Н.О. Антонова, розвиток спрямування на професію полягає у збагаченні її мотивів: від окремого мотиву – до усе більш розширеної системи мотивів [2], де рівень спрямованості на професію відображає ступінь відповідності провідного мотиву переваги професії об'єктивному змісту професії.

На думку Н.М. Нікітіної, сутність і успішність професійно-особистісного самовизначення визначається критеріями персоніфікації – визначення себе в професії, усвідомлення і прояв свого істинного «Я» і своїх цінностей, свого покликання, набуття індивідуального способу здійснення себе в професії, відкриття і збагачення власного «Я» через можливість і гуманістичну сутність професійної діяльності [10].

Важливість розгляду мотиваційно-ціннісного компонента професійного вибору у сфері психології зумовлена особливим предметом роботи психолога – внутрішнім світом особистості «Іншого».

Визначаючи процес міжособистісної взаємодії психолога і клієнта як складну діяльність, можна стверджувати, що значущість подій, пов'язаних з роботою над почуттєвими або поведінковими проблемами, детермінується мотиваційно-цільовими установками суб'єктів, особистісними та індивідуальними особливостями їх інтелектуальної та емоційної сфери. Розуміння суб'єктної цінності як своєї, так і клієнта сприяє оптимізації діяльності психолога, підвищенню результативності його психологічного впливу, якщо рівень

мотиваційно-ціннісних настанов психолога відповідає гуманістичній спрямованості його особистості.

Мотиваційно-ціннісна підструктура синтезує когнітивно-емоційні диспозиції особистості (В.М. Галузяк [7]), які надають ситуаціям взаємодії певного особистісного смислу, визначають спрямованість її дій та поведінки.

Аналіз особливостей формування мотиваційно-ціннісного компонента у професійному самовизначенні особистості дає змогу стверджувати, що особистісними детермінантами професійного вибору майбутніх психологів можуть вважатися:

- комплекс мотивів професійного вибору (професійна мотивація психологів, чинники привабливості професії тощо);
- професійно-ціннісні орієнтації;
- особистісні конструкти;
- особистісні настанови;
- уявлення про «Іншого» як цінність у практиці надання психологічної допомоги.

Розглянемо їх змістові характеристики, які стануть основою побудови мотиваційно-ціннісної моделі професійного вибору майбутнього психолога.

Мотиви професійного вибору розкривають усвідомлені та неусвідомлювані професійні наміри старшокласників, а також ті чинники, які визначають привабливість окремих аспектів майбутньої професійної діяльності. Комплекс мотивів впливає на суб'єктивне визначення й оцінку ситуацій професійної взаємодії, зумовлює формування когнітивно-емоційних оцінювальних структур, які детермінують особливості поведінки у професійному спілкуванні.

Професійно-ціннісні орієнтації відображають уявлення про найважливіші, значущі цілі і завдання майбутньої діяльності.

Взаємини психолога і клієнта особливі за змістом, технологіями, особистісними характеристиками його учасників, самою ситуацією спілкування. Своєрідність їх також викликана тим, що в процесі життєдіяльності кожна людина набуває власної унікальної моделі світу, що виявляється у комбінації суспільного і особистого досвіду. Такий особистісний конструкт визначає особливості її спілкування, ставлень, оцінок.

Особистісні конструкти та особистісні настанови майбутнього психолога орієнтують його на важливість особистісної самореалізації та самоствердження як себе, так і клієнта.

Враховуючи, що предметом діяльності психолога є інша людина в усій складності й суперечливості її розвитку, важливо навчитися будувати свою взаємодію з нею на основі постулатів гуманістичної психології – розуміння цінності особистості «Іншого».

Отже, на сучасному етапі розвитку суспільства виникла непроста ситуація у сфері професійного вибору, зокрема модернізація різних сфер життєдіяльності, виникнення у молоді нових пріоритетів у професійному спрямуванні, орієнтація на престижність майбутньої діяльності, яка забезпечить «ідеальний образ життя», спричиняють неадекватності у професійному самовизначенні юнаків на етапі оптації. Особливо це стосується групи професій, які тісно пов'язані з наданням психологічної допомоги різним категоріям населення. Саме тому мотиваційно-ціннісні характеристики особистості відіграють визначальну роль щодо зовнішніх, соціальних чинників.

Мотиваційно-ціннісна підструктура надає ситуації професійного вибору певного особистісного смислу. У зв'язку з цим особистісними детермінантами спрямування на професію у майбутніх психологів, на наш погляд, є адекватні мотиви професійного вибору, професійно-ціннісні орієнтації, особистісні конструкти і настанови, гуманістична спрямованість на взаємодію у практиці надання психологічної допомоги.

Перспективу подальших наукових розвідок вбачаємо у розробці та описі складових мотиваційно-ціннісної моделі професійного вибору студентів – майбутніх психологів.

1. Адлер А. Практика и теория индивидуальной психологии: пер. с нем. / А. Адлер. – М.: Фонд «За экономическую грамотность», 1995. – 296 с.

2. Антонова Н.О. Спрямованість особистості та мотивація професійного становлення студентів психологічного факультету / Н.О. Антонова // Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – Т. 7. Вип. 19. – К., 2009 – С. 28–31.

3. Балл Г. Феномен вибору в контексті соціальної поведінки / Г. Балл // Соціальна психологія. – 2005. – № 1 (9). – С. 3–13.

4. Божович Л.И. Избр. психол. тр.: Проблемы формирования личности / Л.И. Божович. – М.: Междунар. пед. акад., 1995. – 212 с.
5. Боришевський М. Дорога до себе. Від основ суб'єктності до вершин духовності: монографія / М. Боришевський. – К.: Академвидав, 2010. – 416 с.
6. Вилюнас В.К. Психологические механизмы мотивации человека / В.К. Вилюнас. – М.: Изд-во МГУ, 1990. – 288 с.
7. Галузяк В.М. Мотиваційно-ціннісні детермінанти індивідуального стилю педагогічного спілкування: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / В.М. Галузяк. – К., 1998. – 17 с.
8. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / за ред. Л.Н. Проколієнко. – К.: Рад. шк., 1989. – 608 с.
9. Мосол Н.О. Формування особистісної готовності до вибору професії психолога: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Н.О. Мосол. – К., 2009. – 20 с.
10. Никитина Н.Н. Становление культуры профессионально-личностного самоопределения учителя: монография / Н.Н. Никитина. – М.: Прометей, МПГУ, 2002. – 316 с.
11. Титаренко Т.М. Життєві домагання і професійне становлення особистості практичного психолога / Т.М. Титаренко // Практична психологія та соціальна робота. – 2003. – № 4. – С. 21–23.
12. Филипович Е.И. Кризис профессионального выбора студентов-психологов на начальном этапе обучения и условия его преодоления: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. психол. наук: 19.00.07 «Педагогическая и возрастная психология» / Е.И. Филипович. – М., 2009. – 22 с.
13. Чепелева Н.В. Процессы понимания и интерпретации в деятельности практического психолога / Н.В. Чепелева // Практична психологія: теорія, методи, технології. – К.: Ніка-Центр, 1997. – С. 102–108.

Галян Е.И., Галян И.М. Мотивационно-ценностный компонент профессионального выбора будущих психологов на этапе оптации.

Рассматриваются особенности личностного развития в юношеском возрасте, которые детерминируют содержательные характеристики профессионального самоопределения. Акцентируется внимание на том, что базовые потребности личности образуют побудительный компонент профессионального выбора. Мотивационно-ценностный аспект выбора профессии у будущих психологов определяется их профессионально-ценностными ориентациями, личностными конструктами и установками, а также представлением о «Другом» как ценности в практике оказания психологической помощи.

Ключевые слова: профессиональный выбор, мотивы профессионального выбора, мотивационно-ценностный компонент, направленность на профессию, мотивационный конструкт.

Halyan O.I. Halyan I.M. Motivation and evaluative component of the occupational choice in the future psychologists at the initial stage.

The article considers the features of personality development in adolescence, which determine the content characteristics of the professional self. It concentrates on the fact that the basic needs of the individual form incentive component of professional choice. It is stated that motivation and evaluative aspects of career choices in the future psychologists define their professional value orientations, personal constructs and guidelines, as well as the concept of the «Other» as a value in the practice of counseling.

Key words: *career choices, professional choices motives, motivational and evaluative component professional orientation, motivational construct.*

Стаття надійшла 12 квітня 2012 року

УДК 371.78:613.6

Н.М. Калька

ПРОФЕСІЙНА ІНДИФЕРЕНТНІСТЬ ПЕДАГОГА В КОНТЕКСТІ ПРОФЕСІЙНИХ ДЕСТРУКЦІЙ

Вивчено основні умови та причини виникнення професійних деструкцій в педагогічній діяльності. Подано перелік основних видів професійної деструкції педагога та їх характеристики. Особливу увагу звернено на професійну індіферентність та шляхи її корекції в педагогічній діяльності.

Ключові слова: *професійний розвиток, педагогічна діяльність, професійна деструкція, індіферентність, професійна індіферентність.*

Постановка проблеми. Професійний аспект самореалізації не завжди здійснюється лише в позитивному для особистості векторі. Негативними наслідками для суб'єкта праці може стати формування деструктивних проявів особистості, таких, як різке загострення особистісних якостей, «огрубіння» і перенесення назовні стереотипів поведінки, мислення, спілкування, що призводить до ускладнення взаємодії з іншими людьми і робить поведінку особи неадекватною щодо виконання професійних обов'язків.

Негативні утворення, що виникають в процесі професійного становлення та розвитку особистості, в психологічній літературі окреслюють терміном «професійні деструкції». Яскравими та ди-